

ISTINA I USPEŠNO ORIJENTISANJE PRAKSE

DRAGAN JAKOVLJEVIĆ

*“Mapa je dobra ako nam omogućava da stignemo tamo kamo smo
se uputili na prihvatljivo efikasan način”*

(Er1, v. Dž.)

SAŽETAK: U ovom članku se razmatra PDF Philosophy pragmatističko viđenje istine, onako kako je ono bilo inaugurisano u klasičnom pragmatizmu (James, Pierce). Pritom u fokusu istraživanja stoji pitanje o primerenom kriterijumu istine, tj. pitanje o upotrebljivosti konstatiranja o uspešnoj primeni naših pretpostavki, ubeđenja, ideja kao indikatora njihove ispavnosti.

Na osnovu jedne kritičke analize pokazuju se svojstveni limiti tog kriterijuma ali se ujedno potvrđuje mogućnost njegovog pridržavanja u okviru jednog fleksibilnog i šireg razumevanja, pri čemu središnju ulogu igra postojana proverenost petpostavki unutar intersubjektivne prakse.

KLJUČNI POJMOVI: istina, pretpostavke, konsekvence, kriterijum istine, uspeh, provera, intersubjektivno orijentisanje prakse, legitimisanje pretpostavki

1. Pragmatističko nasleđe i njegove interpretativne dvosmislenosti

U pomaku od tradiranog kontemplativnog viđenja istinitosti saznanja, Francis Bacon je u osvit novovekovne filozofije proklamovao da su istina i korisnost dve strane iste medalje. Nekoliko stoleća kasnije, klasik američkog pragmatizma William James je tu vrstu razmišljanja koja polazi od teze da ubeđenja imaju praktične funkcije, te da se preko ispunjavanja poslednjih da prosuđivati njihova ispravnost sublimisao u formi načela da je istina ono što delotvorno funkcioniše (*truth is what works*). Kod njega je prisutno shvatanje tog funkcionisanja u smislu jedne individualno-subjektivne korisnosti. Tako bi onda važno

(I.) Pretpostavka (ubeđenje, propozicija ...) A je tačno onda istinita kada je A korisna.

U sledu takvog pristupa dolazi do sledećeg ograničenja njegove primene: Pojam korisnosti ne može naime biti primenjen na sudove koje niko ne smatra istinitim, pa

stoga prema pragmatističkoj koncepciji istine ne postoji ništa istinito, što ne biva *smatrano* istinitim. Drugim rečima, radi se o jednoj *epistemičkoj* koncepciji istine u striktnom smislu reči (Baumann (2007): 178).

Pod (I.) se je nadalje razumevalo da *A* vodi korisnim posledicama u praksi po participante. Ukoli ko bi međutim važilo

(II.) *A* je istinito = (def.) Korisno je biti ubeđen, da *A*,

ili u zaoštrenoj, solipsističkoj formulaciji

(II.b) *A* je istinito tačno onda, ako ja nalazim korisnim da *A* imam,

to bi nas polazište pak moglo odvesti jednom dalekosežnom subjektivizovanju i relativisanju pojma istinitosti. Tako naime, da bi ona bila varijabilna s obzirom na to o kojim personama, kom vremenskom intervalu ... kojem kontekstu se radi. Ujedni bi se postavilo i pitanje, da li je jedno istinito ubeđenje uvek povezano sa bilo kakvom *korišću*. Tako recimo mnoga istinita ubeđenja u sferi formalnih nauka poput apstraktnih matematičkih nalaza nemaju takve prepoznatljive posledice koje bi mogle biti povezane sa nekom direktnom *korišću*. Osim toga, jedno istinito ubeđenje može neki put i štetiti, dok neko pogrešno ubeđenje može koristiti (up.: Baumann(2008): 178).

Pragmatistički pristup određivanju istine naznačen u (I.) dopušta međutim ujedno i jedno šire i intersubjektivno intonirano tumačenje kakvo se probija kod drugog klasika pragmatizma, Ch.S. Piercea, a sredinom XX. stoleća se može susresti i unutar nekih razmatranja u modernoj teoriji nauke ali takođe i spoznajnoteorijskih razmatranja jugoslovenskih praxis-filozofa, poput M. Markovića. Ovde *A je korisno* biva prevashodno shvaćeno u jednom nesubjektivističkom smislu uspešnog usmeravanja intersubjektivne prakse¹. U skladu sa tim, određenje istine bi glasilo

(III.) *A je istinito tačno onda, ako A uspešno usmerava intersubjektivnu praksu.*

¹ Pozivajući se na Piercea, M. Marković ističe da pristupimo li građenju teorije saznanja na pojmu prakse, problem odlučivosti istinitosti odn. lažnosti tvrđenja postaje rešiv: "U tom slučaju, jedan stav samim svojim značenjem implicira da izvesni tipovi praktičnih operacija daju određene efekte ... Jedan stav će onda, po definiciji, biti istinit ako intersubjektivne praktičke operacije, koje on sobom implicira, zaista daju predviđene rezultate. Primena ovakve odredbe omogućava nam da precizno razgraničimo objektivno istinita saznanja od neistinitih, kao i od raznih besmislica i praznih apstrakcija" (Marković (1994): 91).

Takvo gledište je, kao što će biti vidljivo iz daljih razmatranja, ipak u nekim važnim pogledima podložno problematizovanju.

Istina se u tom smislu prema Pierceu “razlikuje od neistine naprosto po tome što, ako bismo postupali po njoj, ona bi nas, pri potpunom razmatranju, odvela onome čemu težimo, a ne u stranu” (Pers(1993): 158). (Obratimo ovde pažnju na važan dodatni uslov “*pri potpunom razmatranju*“, kojem ćemo se u odeljku 3. vratiti.)

Pozadinu takvih njegovih gledišta o istini činio je pragmaticizam, prema kojem se svaka *misao* u konačnoj instanci “odnosi isključivo na *akciju* – na zamišljenu akciju” (ibid.: 176, fn). Radi se o “zamišljenim čulnim posledicama stvari”, ideja o kojima jeste ujedno naša ideja o bilo čemu: štaviše nije moguće “da možemo imati neku ideju u našem duhu koja se tiče nečeg drugog do zamišljene čulne posledice stvari” (ibid.: 174). Odatle on onda izvodi svoje poznato redukcionističko pravilo za postizanje jasnosti koje glasi:

“razmotrite kakve posledice, za koje bi se moglo zamisliti da imaju praktičnog značaja, mi zamišljamo da ima predmet naše zamisli. Dakle, naša zamisao tih posledica predstavlja svu našu zamisao predmeta” (ibid.: 175).

Značenje simbola i hipoteza se prema tome konstituiše i svodi na sumu praktičnih operacija, efekata koji su implikovani njihovom upotrebom. U diskusijama vođenim unutar moderne teorije značenja je onda bilo sa pravom ukazano na jednostranost i radikalnost tog redukcionizma – u šta ovde nećemo dalje ulaziti.

Zanimljivo je da je u svom vlastitom razumevanju onog pravila sam Pierce video “veoma tesnu” povezanost sa “idejama jevandelja”, povlačeći snažnu analogiju sa hrišćanskom teologijom i smatrajući da je to pravilo u stvari

“*samo jedna primena jedinog logičkog načela koje je Hristos (Χριστός) preporučio: »Poznaćete ih po njihovim plodovima«... (!)* (ibid.: 175, fn 5, podvl. moje)

Ujedno je naglasio potrebu upravo intersubjektivnog poimanja datog pravila, tj, da moramo paziti “da to pravilo ne shvatimo u suviše individualističkom smislu”, pritom skoro poperijanski upozoravajući, da ono o čemu treba razmišljati “nije »moje« iskustvo” (ibid.).

Procenjivanje istinitosti je prema tome svagda usmereno na praktične *posledice* kojima prihvatanje i upotreba određenih ubeđenja, pretpostavki, sudova vodi. (Utoliko je ovde prisutna jedna zapažanja vredna paralela sa stanovištem *utilitarizma* u etici, čije procene moralne ispravnosti postupaka jesu orijentisane na njihove predvidljive posledice (po one kojih se određeni postupak dotiče). Druga komponenta tog

paralelizma sadržana je u *korisnosti* onih posledica kao *meri korektnosti* ubeđenja, odn. moralne validnosti postupaka.)²

Prethodno skicirano tumačenje istine (III.) kao korisnog orijentira intersubjektivne prakse je u skladu sa opštom idejom pragmatista da ubeđenja treba posmatrati kao “mape pomoću kojih krmarimo”, pri čemu je kvalitet mapa u srazmeri sa kapacitetom jednog delotvornog omogućavanja stizanja na smerano odredište (up.: Erl (2005): 49). Radi se o varijanti poimanja korisnosti osetno pogodnijoj za interpretaciju istine no onoj kakvu nudi (II.). Pritom se može raditi o uspešnosti prakse u najmanje dva relevantna i bitna smisla: Najpre u striktno teorijskom značenju eficijentne kognitivne prakse, tj.

(a) *konfirmacije*, potvrđivanja proverljivih predviđanja izvedenih iz A, a onda i u *tehnološko-praktičkom* značenju

(b) delotvorne izgradnje tehnologija na bazi A i ostvarivanja praktičnih rezultata ka kojima se polazeći od A kao orijentira upravo stremi.

Između jednoga i druga postoji utoliko povezanost, što (a) može činiti pretpostavku na čijoj pozadini se formira (b). Štaviše, unutar uspešnog orijentisanja prakse polazeći od određenih pretpostavki, ideja, ubeđenja često dolazi do uzajamnog preplitanja i prožimanja (b) i (a). U analitičke svrhe ih je pak uputno razlikovati. Povezanost (b) sa Pierceovom teorijom značenja bi se smela ogledati u tome što nas prema poslednjoj simboli i hipoteze osposobljavaju da delamo na izvestan način. Izvodeći u praksi relevantne radnje može se onda realizovati operativno verifikovanje hipoteza i ideja na putu njihove tehnološke transformacije.

Druga interpretativna dvosmislenost pragmatističkog nasleđa sadržana je u svojstvenom preplitanju solucije za dva temeljna pitanja: pitanje *kriterijuma* istine, dakle osnova po kojem procenjujemo i spoznajemo da je A istinito sa jedne strane, i semantičkog pitanja *definisanja* istine, eksplikacije značenja izraza „A je istina“, sa druge. U okvirima ovog eseja nećemo se upuštati u diskusiju oko toga, da li nam pragmatizam umesto solucije za drugo pitanje nudi samo soluciju za prvo pitanje, te da li je kao solucija za drugo pitanje uopšte održiv. Umesto toga, u onome što sledi

² Imajući u vidu upravo ovu drugu komponentu (vezivanje za činioc uspešnosti, korisnosti) date paralele, Adam Šaf govori o pragmatizmu kao “*utilitarističkoj* koncepciji istine” – “koja uči da su istiniti oni sudovi koji obezbeđuju efikasno delanje (korisni sudovi)” (Šaf (1960): 86-87).

razmotrićemo sada neke bitne aspekte pragmatističke vizije istine u intersubjektivističkoj verziji, ograničavajući se na *kriteriološku* dimenziju te vizije i ostavljajući po strani njenu definitorsku dimenziju³.

2. Korelacije pretpostavki i uspešne prakse : prepreke na putu i upotrebljivost kriterijuma uspešnosti

Unutar diskusije u modernoj teoriji nauke bili su izneti argumenti, kojima je samo “merilo uspevanja” (*Maßstab des Gelingens*) bilo dovedeno u pitanje. P.K. Fajerabend je tako uputio na to, da pokušaj, da se “uspeh nauke učini merilom za stvarnost njenih komponenti” promašuje: Jer uspeh i neuspeh su “pojmovi zavisni od kulture”, tako da nešto može biti označeno kao uspeh svagda sa “tačke gledišta jedne ili druge kulturalne praktike”⁴. U skladu sa tom tezom moralo bi svagdašnje pozivanje na uspeh (i neuspeh) da bude *istorijski relativisano*, tj. uvek dovedeno u vezu sa svagda specifičnim kulturalnim praktikama, koje su u ovoj ili onoj epohi ljudske povesti upravo faktički važile kao merodavne, odn. još kao takve važe. I to pozivanje ne bi moglo naprotiv korektno da usledi nezavisno od takvih kulturalnih praktika.

Ako se sada ne bismo hteli bez daljega priključiti jednom takvom dalekosežnom relativisanju kriterijuma uspeha, koje Fajerabend na osnovu njegove istoristički profilisane interpretacije nauke predlaže, to preostaje u njegovom hodu misli ipak jedan važan podrazumevani aspekt, na koji valja obratiti pažnju: Radi se o potencijalnoj *kriteriolškoj efijenciji* merila uspeha, koji bi nam – kao što se to očekuje od svih kriterijuma – trebao omogućiti, da u svakom konkretnom slučaju postavimo delotvorna procenjivanja fenomena koje treba meriti. U tom pogledu mogu naime nastupiti dve vrste prepreka:

(i) Jedno je iz istorije nauke dobro poznato iskustvo, da je često puta neka dobra (kasnije najčešće prihvaćena) teorija imala teškoće da se probije – kao što je to npr. Bio slučaj sa

³ Standardizovani i u literaturi veoma prisutni prigovor pragmatističkom shvatanju istine glasi da nam ono pruža jedino kriterijum istinitosti, *ne i definiciju* pojma istine.

⁴ Feyerabend (1981): 189-190; moje podvlačenje.

heliocentričnim predstavama u fizici⁵. Takve teorije su štaviše katkad potrebovale čak čitava stoleća, kako bi se probile.

Postoje dakle teorije, koje danas važe kao ispravne (kao tačne prezentacije realnosti), ali koje dugo vremena u istoriji nauke nisu imale uspeha i nisu naišle na na tome se gradeće priznanje. Takođe ni danas kao ni u budućnosti ne može biti potpuno isključeno, da naučne teorije, koje kasnije bivaju opšte prihvaćene, pod svagda datim istorijskim uslovima u jednom vremenskom periodu ostaju bezuspešne i štaviše bivaju potisnute od gorih konkurenata.

(ii) Osim toga, u istoriji nauke su i takve koncepcije iskusile uspehe, koje su se kasnije iskazivale kao promašene.

Okolnost (i) nam pokazuje, da se merilo uspeha može ispostaviti kao jedan kriterijum sa *potencijalno prolongiranim* dejstvom tj. snagom odlučivanja. Time biva praktično oslabljena njegova argumentativna snaga u konkretnim uslovima, ali ne ujedno i njegov principijelni kapacitet podrške ispravnim teorijama. Drugim rečima, pri korišćenju tog kriterijuma treba računati sa povremenim teškoćama, koje u svagda istorijski uslovljenim situacijama mogu potrajati neko vreme (neki put i duže vremena). U konačnom rezultatu trebao bi taj kriterijum, tako se pretpostavlja, međutim ipak biti u stanju da razgraniči ispravne i neispravne teorije, dok njegova *operativna sigurnost* u svagdašnjim konkretnim situacijama istorije nauke može naprotiv biti varijabilna. Da li je dakle merilo uspeha jedan “po sebi” dobar kriterijum, koji je samo katkad rđavo primenljiv?

Okolnost (i) nam takođe pokazuje, da neko izostajanje očekivanih uspeha kao i čak neko eventualno nastupanje neuspeha u primeni teorija tokom određenog vremenskog perioda ne mogu automatski da budu vrednovani kao direktni dokazi konačne neispravnosti datih teorija.

Ako sad merilo uspeha nećemo da razumemo metafizički i da govorimo o jednom “uspehu po sebi” ispravnih teorija, odn. jednom “neuspehu po sebi” neispravnih teorija, i nezavisno od njihovih faktičkih rezultata, biće primereno potencijalne primene ovog kriterijuma opskrbiti jednim temporalnim indeksom i te primene

⁵ Na to za tumačenje racionalnosti naučnog saznanja značajno iskustvo je već bilo upućeno od strane više teoretičara nauke, m.i. od strane Feyerabenda.

posmatrati kao usidrene u svagdašnjoj istraživačkoj situaciji odn. u dostignutom stupnju evolucije naučnog saznanja. Utoliko se čini neizbežnim jedno relativisanje eficijente operativne primenljivosti kriterijuma uspešnosti.

Jedna druga moguća, sa prethodnim komplementarna strategija bila bi ona, da se tvrdi da bi pod idealnim uslovima, kakvi u istoriji nauke dovoljno često nisu bili ispunjeni, uspesi jedne teorije predstavljali jedan jednoznačni pokazatelj za ispravnost, a neuspesi naprotiv za neispravnost odgovarajućih teorija.

Da li je međutim odnos između uspeha teorija i njihove korektnosti tako jednoznačan, kako to slovi zdravom razumu?

Okolnost (ii) donosi sobom u pogledu merila uspeha još znatnije rezerve. Mogućnost, da pogrešne pretpostavke i teorije jednako mogu voditi ka uspešnim predviđanjima i rukovodstvima za praksu nam pokazuje, da uspeh ne smemo bez daljega ostaviti da važi kao *ekskluzivna karakteristika dostignuća* ispravnih pretpostavki, odn. teorija. Ako pak to važi, onda argumentativna funkcija pozivanja na uspešnost biva relativisana i gubi na jednoznačnosti.

Pogledajmo sada dva primera iz istorije nauke, najpre primer Nancy Catwright na koji je svrnuo pozornost Ian Hacking: U teoriji svetlosti foton važi kao “neizostavna komponenta” adekvatnih predstava o svetlosti. Postoje međutim u domenu optike ozbiljni autoriteti, koji realnost fotona dovode u pitanje i pretpostavljaju, da će jedna dublje zahvaćajuća teorija doneti dokaz, prema kome foton predstavlja prevashodno “jedan veštački proizvod naših današnjih teorija” o svetlosti. Takvim procenama se sad ne sluti, da je raspoloživa teorija svetlosti “naprosto lažna”, nego, da bi jedna dublja teorija “sačuvala najveći deo naših današnjih nazora o svetlosti, ali da bi ujedno pokazala, da ona dejstva, koja dovodimo u vezu sa fotonima, potiču od nekog drugog aspekta prirode”⁶. Dejstva, za koja se fotoni čine odgovornima, mogla bi dakle *tačno* da budu opisana, i na osnovu tih dejstava mogu ujedno biti poduzeti ispravna predviđanja kao i jedna uspešna kontrola putem naših sa pretpostavkom takvih sklopova delovanja povezanih eksperimenata i (tehnoloških) postupaka, odn. prakse.

⁶ Up.: Hacking (1996): 57. Pri prikazu hoda misli Catwrightove sledim ovde takođe Hackingu.

Drugi primer se tiče negdašnje teorije toplotne tvari i njene tehnološke primene u liku izrade mašina na toplotni pogon, na šta je uputio Mittelstraß⁷. Pogrešna teorija toplotne tvari, na čijoj podlozi je Carnot početkom 19. stoleća razvio jednu danas još priznatu shemu funkcionisanja mašina na toplotni pogon, je kazivala, da je toplota jedna posebna supstanca, “koja može prodirati u telo i na taj način proizvoditi povišenje temperature”:

“Pošto je toplota prema tome tvarne prirode, ona ostaje očuvana pri svim termičkim procesima, takvi procesi znače *jedino razmenu toplotne tvari*, ali ne njeno proizvođenje ili uništavanje. Kroz to *načelo očuvanja* se sugeriše, da se termički procesi shvate kao kružni procesi, a potpuna analiza jednog takvog procesa bi trebala pokazati, *na koji način se termičko početno stanje opet postiže*. I tačno to je načelna tačka (Ansatzpunkt) Carnotove teorije mašine na toplotni pogon. Da je Carnot umesto toga pošao od korektne predstave rasprostiranja toplote ili disipacije energije, on bi teško posegao za kružnim procesom kao instrumentom analize (...)”⁸.

Činjenički nije toplota nipošto tvarne prirode, i ona ne podleže takođe nikakvom načelu održanja. Bez obzira na to odvelo je pogrešno polazište teorije toplotne tvari do jedne u principu *korektne* analize mašina na toplotni pogon. Naročito su na tom procesu utemeljeni *proračun* stupnjeva delovanja i nezavisnost stupnja delovanja korišćenog radnog medijuma sve do današnjeg dana priznati *kao važeći*” – utvrđuje Mittelstraß⁹.

⁷ Up.: Mittelstraß(1997) : 294-295.

⁸ Ibid. : 294. Pritom je odlučujuća tačka ležala “u analogiji između mašine na toplotni pogon i hidrocentrale”: “Pošto je toplota tvarne prirode, sledi način rada jedne mašine na toplotni pogon uzoru proizvođenja efekta kroz pad vode. U prvoj fazi Carnot-procesa se uzima toplotna tvar, ovo odgovara sakupljanju vode u jednom čanku. U drugoj fazi pušta se toplotna tvar da upravo tako otiče naniže (gleichsam hinablaufen) od jednog visokog stupnja temperature na jedan niski nivo temperature, jednako kao što se voda pušta padati preko jedne visinske diferencije. Preostali stupnjevi Carnot-procesa jesu onda analogni povraćaju (Zurückschaffen) vode na veću visinu.

Za delotvornost jedne mašine na toplotni pogon odlučujući proces biva predstavljen kroz drugu fazu, dakle kroz strujanje na dole (Herabströmen) toplotne tvari, i ta predstava je suštinski izrasla iz analogije sa padajućom vodom i time iz pretpostavke tvarne prirode toplote” – primećuje Mittelstraß (na nav. mestu).

⁹ Ibid. : 295.

Pogrešne pretpostavke o prirodi toplote (kao i analogije, koje su one sugerisale) rezultovale su ovde dakle *tačnim* predviđanjima i jednom sasvim *delotvornom* tehnologijom!

3. Objašnjenje teškoća, putevi izlaženja iz njih i Husserlova jeres

U oba prethodno razmatrana primera imali smo posla sa jednom situacijom, pri kojoj je važno: Na osnovu pretpostavki i teorija (pretpostavka egzistencije fotona, teorija toplotne tvari ...) koji su se iskazali kao *neispravni* odn. koji se u pogledu njihove ispravnosti ozbiljno dovode u sumnju, bili su konstruisani *određeni sklopovi delovanja*, koji onda dopuštaju, da se postave *uspešna objašnjenja i predviđanja* odn. da se izgradi jedna *uspešna tehnologija* (mašine na toplotni pogon etc.). U tim slučajevima neispravne teorije nam daju

jednu u principu ispravnu predstavu o tome, *kako se stvari ponašaju* ali ne i o tome, *šta stvari zbilja jesu!*

Načini onakvog generisanja istinitih stavova uz polaznje od pogrešnih pretpostavki mogu biti zapravo višestruki. Tako se recimo oni mogu odvijati kroz povlačenje *formalnih* analogija (poput analogije između hidrocentrale i mašine na toplotni pogon iz razmatranog primera) tj. njihovo korišćenje pri zaključivanju, razumevajući ih onda ujedno kao *supstancijalne* analogije.

U logičkom pogledu je pak mogućnost takvih generisanja i sa njim povezanih stanja stvari otvorena zahvaljujući okolnosti, da razlozi istinitih stavova nekada mogu biti *lažni* razlozi.

S obzirom na poslednje naime važi, da dok su razlozi lažnih stavova uvek lažni i lažna konsekvenca može imati samo lažan razlog, dotle nasuprot tome istina može slediti iz istine, ali ona može takođe slediti iz lažnosti, tj. jedna istinita konsekvenca “može imati istinit razlog, ali ona može takođe imati lažan razlog” (Ajdukiewicz (1974) : 102). Tako istinit stav “Šekspir je bio rođen u 16. stoleću” sledi kako iz istinitog stava “Šekspir je bio rođen 1564” tako i iz lažnog stava “Šekspir je bio rođen 1540”. Kada pak razlog predstavlja konjunkciju više stavova, onda se među njima mogu naći i istiniti stavovi ali je ukupna konjunkcija lažan stav. Na primer iz (lažne) konjunkcije stavova “Svako ljudsko biće je muškog roda” i “Džon je ljudsko biće” sledi istinita konsekvenca “Džon je muškarac” itd. (ibid.).

Ovakve, na osnovu lažnih razloga generisane *istinite konsekvence* mogu onda poslužiti kao osnova za uspešna predviđanja i isto tako uspešnu tehnološku praksu.

U prethodno izloženom radi se o srazmerno jednostavnom nalazu logike, kakav je međutim povezan sa određenim neumitnim konsekvencama po pitanje koje razmatramo, te sa kojim se stoga moramo sučeliti. Zanimljivo je da Pierce, premda je sam bio vrstan logičar, pri formulisanju svoje koncepcije pragmaticizma nije obratio pažnju na mogućnost izvođenja istinitih konsekvenci iz lažnih stavova. Time je ostavio jedno ranjivo mesto unutar koncepcije, za koje nam valja potražiti soluciju.

Prema prethodno izloženom, uspeh nauke može dakle u izvesnim slučajevima da bude postignut takođe polazeći i od kao problematičnih važećih ili se čak sasvim pogrešnim iskazujućih pretpostavki i teorija. To je razlog zbog kojega nam pozivanje na uspešnost ne može automatski važiti kao konkluzivan argument u prilog istinitosti odnosnih pretpostavki. Bilo je uspeha i u buduće može takvih biti, iza kojih nisu stajale nikakve ispravne, nego štaviše problematične i pogrešne pretpostavke i ubeđenja. Ta, kao što smo videli sasvim realna mogućnost jednog putem pogrešnih predstava iniciranog uspeha prema tome ograničava operativni kapacitet kriterijuma uspešnosti.

Pošto je dakle zahvaljujući okolnosti što lažni razlozi »neki put imaju lažne konsekvence, a neki put istinite konsekvence« (isto: 101) otvorena perspektiva da iz lažnih razloga mogu da budu generisane istinite konsekvence, od istinitosti konsekvenci se ne može uvek zaključivati na istinitost razloga. Poslednje onda komplikuje plasiranje pragmatističke vizije korektnosti pretpostavki, ubeđenja, ideja ... koja stoji u znaku pravila »*poznaćemo ih po njihovim plodovima*«. Time je štaviše dato jedno jasno ograničenje za primenu datog pravila prosuđivanja epistemičke korektnosti. Ono međutim i dalje ostaje primenljivo uz uslov jednog *produženog i dodatnog ispitivanja* istinitosti samih pretpostavki iz kojih su odgovarajuće ka uspehu vodeće konsekvence bile izvedene:

Kod takvog dodatnog ispitivanja bi onda u središtu pažnje bilo pitanje, jesu li same date pretpostavke *po sebi* istinite ili nisu. To bi drugim rečima vodilo ka rezonovanju da se istinitost samih pretpostavki koje su bile premise za izvođenje određenih zaključaka (»Džon je muškarac«) utvrđuje zasebno od utvrđivanja istinitosti u svagdašnjem konkretnom slučaju iz njih izvedenih konsekvenci kao takvih. Ovo međutim ne znači nužno suspendovanje sveskolike konsekvencijalističke analize, jer se i same takve

polazne pretpostavke mogu propitivati preko nekih *drugih i daljih* konsekvenci. Tako je u prethodnom primeru pretpostavka "Svi ljudi su muškog roda" sa svoje strane podložna empirijskom proveravanju izvođenjem proverljivih konsekvenci tipa "Ako su svi ljudi muškog roda, onda svi ljudi moraju posedovati takvu i takvu fizičko-organsku konstituciju". *Utvrđivanjem empirijske neuspešnosti odgovarajućih predviđanja omogućava se onda postupno eliminisanje onakvih neistinitih pretpostavki.*

Radi se dakle najpre o tome, da će od pragmatista stremljena konsekvencijalistička analiza trebati biti *komplikovanija* i uključivati više koraka. Pritom jedno onakvo dodatno proveravanje samih pretpostavki čije su se neke konsekvence pokazale uspešnima svakako neće uvek biti tako jednostavno kao u našem prostom primeru. Povrh toga, na određenom stupnju istraživanja se legitimno može postaviti pitanje jedne *realističke* interpretacije proveranih pretpostavki, tj. *onoga na šta se pretpostavke po sebi odnose u stvarnosti* i time učiniti prelaz na jednu drugu, naime *korespondencionističku* tačku gledišta za prosuđivanje istinitosti.

S obzirom na sam proces istraživanja polaznih pretpostavki se pak dalje postavlja pitanje, sa kakvom ćemo se situacijom suočiti, ako se dilema njihove epistemičke korektnosti ne bude mogla jednoznačno rešiti sredstvima dodatne konsekvencijalističke analize. Ovde preostaje mogućnost prelaska na neku drugu kriteriološku instancu, poput recimo pravila *konsenzusa* istraživača oko pitanja validnosti datih pretpostavki. Sam Pierce je upravo bio sklon viđenju istine kao mišljenja kojemu je suđeno da se sa njim na kraju *slože svi koji istražuju*. Takva uzajamna usaglašenost mišljenja istraživača i na bazi nje ostvarena prihvaćenost datih pretpostavki se onda doduše još uvek može oslovljavati kao njihova svojevrsna *praktična proverenost*, kako je to izgleda i slučaj kod ovog klasika pragmatizma. Ali ne više u onom istom smislu u kojem se govori o uspešnoj praktičnoj primeni u empiriji iz određenih teorijskih pretpostavki izvedenih iskustveno proverljivih konsekvenci. Ovde bi se stoga pragmatističkoj interpretaciji moglo prigovoriti da operiše sa jednim *višesmislenim* pojmom praktične proverenosti i zahvaljujući tome onda pod sebe podvodi inače heterogene slučajeve prosuđivanja istinitosti odn. epistemičke korektnosti pretpostavki, ubeđenja, ideja ... pritom stvarajući samo privid jedinstvenosti, teorijske homogenosti interpretacije!

U slučajevima prethodno razmatranog tipa kriterijum uspeha može dakle u principu sačuvati kredibilnost putem

(a) praktikovanja *dovoljno dugog* proveravanja, tj. insistiranjem na proverenosti na dužu stazu, te

(b) uz korišćenja *dodatnih* nezavisnih provera ispravnosti odnosnih pretpostavki, ubeđenja.

U odnosu na (a) bi zanimljivo metodsko pitanje glasilo, kada je tačno neko propitivanje pretpostavki dovoljno dugo, a kada ne. Pierce je čak smatrao, da se pritom može raditi o jednom *beskrajnom* istraživanju, te bio sklon poimanju istine kao slaganja iskaza sa *idealnom granicom* do koje beskrajno istraživanje tendira da dovede naučno ubeđenje! Time bi pak i sam pojam istine poprimio karakter jednog samo još graničnog pojma. Druga mogućnost bi bila ta, da se dužina (inače u principu potencijalno beskrajnog) istraživanja vidi omeđenom praktičnim rezonima te nalogima zdravog razuma, odmereno u kontekstu svagdašnje istraživačke situacije. Tako bi se istraživanje smatralo onda finalizovanim, kada unutar datog istraživačkog konteksta neka pretpostavka jeste na dužu stazu dobro proverena, te ne iskrsavaju više rezoni za jedno razumno dalje dovođenje u pitanje – a što će naročito tada biti slučaj, kada ujedno nikakve bolje upotrebljive alternativne pretpostavke u odnosu na datu pretpostavku nisu na saznavnom horizontu. Tada bismo s dobrim pravom konstatovali, da datoj pretpostavci treba priznati status jednog ubeđenja ležećeg s one strane razumne sumnje.

Doduše, zastupamo li opšti *falibilistički* stav prema mogućnostima ljudskog saznanja, to bi i u datom maniru finalizovana istraživanja ipak smeli smatrati jedino *do daljega* zaključenima.

S pogledom na (b) valja istaći, da se unutar uobičajene prakse naučnog saznavanja predviđene dodatne provere pretpostavki ne bi onda više ograničavale samo na ponašanja stvari, sklopova delovanja, već bi se postavilo i dalje pitanje, šta stvari koje konstituišu date sklopove delovanja zapravo zbilja jesu, tj. *šta pretpostavkama o tim stvarima odgovara* u stvarnosti. Kod formulisanja odgovora na to pitanje bi se onda ujedno mogao obaviti prelaz od merila uspešnosti ka merilu *korespondencije* pri prosuđivanju istinitosti, odnosno ka jednoj svojevrsnoj *kombinaciji* jednog i drugog merila. Drugim rečima, to prosuđivanje bi moglo uključiti jedno razmatranje o tome, u

kojoj meri odgovarajuće pretpostavke tačno korespondiraju stvarnosti po sebi. A to bi onda praktično značilo priznanje *nedovoljnosti* samog kriterijuma uspešnosti kao takvog, tj. *izolovano* pojmljenog i primenjenog.

Na ovom mestu bih ukazao na zanimljivu okolnost, da je jedno takvo priznanje zapravo najmanje implicitno na delu kod oba klasika pragmatizma, kako Jamesa tako i kod Piercea. Tako James pragmatističko tumačenje istine kombinuje sa klasičnom teorijom *korespondencije*, a Pierce pak sa jednom varijantom teorije *konsenzusa*! S obzirom na to otvara se sa stanovišta istorije ideja zanimljivo pitanje, da li je pragmatistička interpretacija istine uzeta za sebe bila u *čistom vidu* odn. striktnom smislu reči od ikoga zastupana u povesti filozofije? Ili bi ona možda pre predstavljala pretežno jednu historiografsku konstrukciju uz simplifikovanje realnih odnosa stvari u originalnim koncepcijama klasika pragmatizma, a sa ciljem klasifikatorskog svrstavanja i demarkacije jednog daljeg »-izma« unutar istorijske evolucije gledišta o tumačenju istine, odn. epistemologije.

Ostavljajući po strani to iz ugla istorije ideja svakako pažnje vredno pitanje, vraćamo se našoj analizi interpretativnih varijanti u kojem polazno opšte pragmatističko viđenje istinitosti još može biti zastupano:

Drugi osim relativisanja kriterijuma uspešnosti na prethodno naznačeni način mogući izlaz iz skicirane problemske situacije, bi se sastojao u primeni datog kriterijuma u jednom oslabljenom maniru, naime kao pravila za *legitimisanje prihvatljivosti* pretpostavki. U prvom koraku se to pravilo može shvatiti u sledećem smislu:

Ukoliko se pretpostavka A postojano uspešno proverava u intersubjektivnoj praksi, razumno je prihvatiti A kao (do daljega) validno, tj. A (do daljega) smatrati ispravnim. Takvo pravilo može pritom biti shvaćeno prevashodno kao norma *praktične racionalnosti*, tj. uredba za regulisanje kognitivnog postupanja. U drugom koraku bi se to pravilo moglo ojačati uz uzimanje u obzir korelacija sa alternativnim pretpostavkama, a pod uslovom neraspoloživosti takvih alternativnih pretpostavki koje bi bile *jednako* uspešne. Dato pravilo bi se onda moglo formulisati na sledeći način: Ako se je pretpostavka A uspešno proverila u intersubjektivnoj praksi i ako istodobno nisu poznate nikakve uporedljivo uspešno proverene alternativne pretpostavke, onda je legitimno, A do daljega smatrati za istinito, tj. opravdano je do daljega prihvatiti A.

Radilo bi se dakle o takvoj preformulaciji merila uspešnosti, kojim se njegova argumentativna snaga ograničava, ali istodobno i u principu sačuvava kriteriološka funkcija uspešnosti u širem smislu reči, koja dakle ostaje u igri pri prosuđivanju valjanosti naših pretpostavki. Ujedno se održava ošta pragmatistička vizija istinitosti uz jasno umanjene interpretativne ambicije¹⁰. Prethodno formulisano pravilo valja u skladu sa time shvatiti kao navođenje relevantne vrste *dobrog razloga* za smatranje *A* istinitim (umesto kao navođenje potpunog nužnog i dovoljnog uslova istog). Takav status dobrog razloga će onda naročito biti važeći ako se je u skladu sa ranije iznetim radi o proverenosti *A* na dužu stazu, te ako su pritom bile poduzete i neke dodatne samostalne provere, tj. testiranja istinitosti *A*.

U ovom eseju ispitivane teškoće pragmatističkog rešenja za pitanje kriterijuma istine kao i mogućnosti njegovog održavanja pod falibilističkim predznakom, do kojega je osobito Pierceu bilo stalo, mogu se sagledati na taj način, da se ulivaju u jedno jeretičko pitanje koje je svojevremeno palo na um jednom od klasika epistemičkog fundamentalizma i fanatiku izvesnosti, Edmondu Husserlu:

“Kako međutim, ako je istina jedna u beskonačnom ležeća *ideja*? Ako bi se u evidenciji dalo pokazati, da to sa odnosom na ukupnu objektivnost sveta nije slučajna, na nažalost ograničenoj ljudskoj saznoj snazi počivajuća činjenica, nego jedan *esencijalni zakon*? Kako ako sva i svakakva realna istina, bila to svakodnevna istina praktičnog života, bila to istina još tako visoko razvijenih nauka suštinski ostaje u *relativnostima*, normativno dovodljiva u odnos prema ›*regulativnim idejama*‹?” (Husserl (2003): 67-68)

LITERATURA

- Baumann, Peter (2008): *Erkenntnistheorie*, 2. durchg. Aufl., Stuttgart / Weimar: J.B. Metzler
- Erl, Vilijem Džejms (2005): *Uvod u filozofiju*, Beograd: Dereta
- Feyerabend, Paul (1981): *Irrwege der Vernunft*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp

¹⁰ Kao što sam ranije već naglasio, u ovom eseju se bavim poglavito kriteriološkim aspektom pragmatističkog shvatanja istine, ostavljajući po strani *definitorski* aspekt. Mnogi interpreti su zastupali mišljenje, da povodom tog drugog aspekta pragmatizam zakazuje. Ne mogu na ovom mestu obrazlagati svoje gledište, da je ta teza odveć paušalna, ako ne i dogmatska, te da je pragmatističko shvatanje istine uz određena interpretativna ograničenja ipak i u tom aspektu još uvek načelno održivo!

- Hacking, Ian (1996): Einführung in die Philosophie der Naturwissenschaften, Stuttgart: Reclam
- Jakowljewitsch, Dragan (2003): *Erfolge der Wissenschaft und wissenschafts theoretischer Realismus*, in: DIVINATIO, Vol.XVIII, autumn-winter
- Marković, Mihailo (1994): *Praksa kao osnovna kategorija humanističke teorije saznanja*(1960), u: isti: Humanistički smisao društvene teorije, tom VI. Izabrana dela Mihaila Markovića, Beograd: BIGZ, Prosveta, SKZ ...
- Mittelstraß, Jürgen (1997): *Vom Nutzen des Irrtums in der Wissenschaft*, in: Naturwissenschaften, Bd.84
- Mittelstraß, Jürgen (2000): *Zwischen Naturwissenschaft und Philosophie: Versuch einer Neuvermessung des wissenschaftlichen Geistes*, Konstanz: Universitätsverlag
- Pers, Čarls Sanders (1993): *Izabrani spisi o pragmatizmu i pragmaticizmu*, Beograd : BIGZ
- Šaf, Adam (1960): *Neki problemi teorije istine*, Beograd: Kultura
- Husserl, Edmond (2003): *Arbeit an den Phänomenen*. Ausgewählte Schriften, hrsg. von Waldenfels, B., München: Fink